

**DOĞU VE BATI ARASINDA: ORTA ASYA TÜRK BOZKIR
KÜLTÜRÜNÜN KÖKLERİNE DAİR**
**BETWEEN THE EAST AND THE WEST: ABOUT THE ROOTS OF
THE CENTRAL ASIAN TURKISH STEPPE CULTURE**

Engin EROĞLU

Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

engin.eroglu@amasya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9970-3141>

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
S.14, Nisan | April 2022, Erzurum
e-ISSN: 2717 - 8706

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 19.02.2022
Kabul Tarihi | Accepted Date : 11.04.2022
Sayfa | Pages : 157-177
 : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbed.1076095>

<https://dergipark.org.tr/etusbed>

This article was checked by

 iThenticate

DOĞU VE BATI ARASINDA: ORTA ASYA TÜRK BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN KÖKLERİNE DAİR

Engin EROĞLU

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), S. 14, Nisan 2022, Sayfa: 157-177

ÖZ

Batı menşeli tarih anlayışında genel kanı, konar-göçer toplulukların kültür seviyelerinin yerleşik toplumlara göre daha düşük olduğu yönündedir. Bu husus doğu ile batı arasındaki kültürel çatışmaların en erken bir biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda göçebe olarak adlandırılan konar-göçerler, modern toplumun gelişimine katkısı olmayan bir kültürün temsilcileri olarak gösterilmişlerdir. Bu yanlış ve taraflı genellemelerin aksine konar-göçerlerin kültür seviyeleri de tıpkı yerleşikler gibi durağan olmayan, özgün bir gelişim sürecinden geçmiştir. Bu özgünlüğe dair yaşam tarzı, tıpkı tarımla uğraşan yerleşikler gibi üretime dayalı ekonomik faaliyetleri zorunlu kılmıştır. Öyleyse kültürel algı bakımından konar-göçer ve yerleşik kavramlarının gelişmişlik seviyesini gösteren birer ifade olmadığı, medeniyetin özgün biçimlerini temsil ettikleri, gelişimin ise farklı yaşam şartlarına göre izafi bir anlam taşıdığı sürekli hatırdta tutulmalıdır. Bu anlamda sahip olunan yaşam şartlarına bağlı olarak; farklı kültürlerle göre ideal yaşamın nasıl olması gerektiği sorusu, insanlığa dair medeniyetin tanımı, kökeni ve gelişimi bakımından önem kazanmaktadır. Bu husus aynı zamanda Türk bozkır kültürünün yerinin ve öneminin anlaşılması bakımından da önemlidir. **Anahtar Kelimeler:** Bozkır, konar-göçer, kültür, medeniyet.

BETWEEN THE EAST AND THE WEST: ABOUT THE ROOTS OF THE CENTRAL ASIAN TURKISH STEPPE CULTURE

ABSTRACT

In the Western perception of history, the general belief is that the cultural levels of the nomadic communities are lower than the levels of the settled communities. This is the earliest form of cultural conflicts between the East and the West. In this sense the semi-nomads, also called nomads, have been shown as representatives of the culture that does not contribute to the development of modern society. Contrary to these false and biased generalizations, the cultural levels of the nomads have also undergone non-stationary and a authentic development process, similar to the settlers. The lifestyle arising from this authenticity made production-based economic activities necessary in a similar manner to the residents engaged in agriculture. Therefore, in terms of cultural perception, it should be kept in mind that the nomad and settled concepts are not expressions that show the level of development, that they represent the authentic forms of civilization, and that development has a relative meaning depending on different living conditions. In this sense, how ideal life should be depending on the living conditions according to different cultures gains importance in terms of the definition, origin and development of civilization regarding humanity. This issue is also important in terms of understanding the place and importance of Turkish steppe culture.

Keywords: Steppe, semi-nomad, culture, civilization.

Giriş

Orta Asya; kendine özgü toprak çeşidi, bitki örtüsü ve hayvan türleri ile tarihsel ve kültürel anlamda özel bir yere sahip olmuştur. Deniz seviyesinden yüksek bir konumda bulunan bölge, yaz aylarında kurak kış aylarında ise oldukça sert bir iklime sahiptir. Bu nedenle yayıldıkları sahalarda bir süre kalan bozkır toplulukları, hayatlarını sürdürdükleri bu bölgelerden zorlu hayat şartları nedeniyle, bazen geri dönmek bazen de dönmemek üzere göç etmişlerdir. Bu göç faaliyetleri sonucu bozkır topluluklarının çok geniş bir sahaya yayılmış olması, bu toplulukların yaşadığı coğrafi sınırları ortaya koymada bazı zorluklara neden olmaktadır. Ancak bu geniş coğrafyaya belli merkezler ekseninde bakmak gerekirse; Isık Göl ve Altay Dağları merkez olmak üzere Aral Gölü, Tanrı Dağları ve Ötüken civarı Orta Asya bozkır kültür tarihi bakımından önemli bölgelerdir. Bununla birlikte Mançurya'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan bu coğrafyada çeşitli toplulukları birleştiren öz ise ortak kültürleri olmuştur.¹

Orta Asya coğrafyası, insan ile doğanın ahenkli etkileşimine iyi bir örnek teşkil etmektedir. Buradaki doğal koşullar, özgün nitelikleri olan kültürel ve tarihsel gelişmelere zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler insanlık tarihi ve kültürü bakımından da ayrı bir öneme sahip olmuştur.

Bu hususları göz ardı eden batı merkezli bazı bilim çevreleri, insan topluluklarının önceleri orman yaşamı sürmüş oldukları varsayımından hareket ederek, insanlığa dair medeniyetin orman ve dağ koşullarından yavaş yavaş uzaklaşarak tarım bölgelerine yerleşilmeye başlanmasıyla geliştiği fikrini savunmuşlardır. Ancak kültürün ortaya çıkışında coğrafi şartlar, iklim ve insan unsuru başlıca rol oynadığından dolayı, insan topluluklarının yaşadıkları bölge şartlarının etkisi altında kendi imkânlarına uygun özgün kültürler ortaya koymuş oldukları unutulmamalıdır. Bu nedenle farklı kültürler arasında değerlendirmeler yaparken, bunlardan bazılarını daha üstün kabul etmek mümkün değildir. Bu tür değerlendirmeler, ancak kültürlerin kendi bünyesindeki gelişim aşamaları arasında bir mukayese yapılmak suretiyle yapılabilir. Diğer taraftan kültürler, temsil ettikleri toplum ile birlikte zaman ve çevre şartlarının etkisiyle oluşan bazı dış tesirler ile de gelişim

¹ Karadeniz'in kuzeyi boyunca Mançurya'dan Karpat Dağları'nın sarp eteklerine kadar uzanan bozkır yolu, oldukça geniş bir sahada ortak bir kültürün oluşmasına zemin hazırlamıştır (Ögel, 1991: 19; Deer, 1954: 159).

gösterebilmektedir. Bununla birlikte ana kültür kalıbı belirli bir karakter halinde devam etmektedir (Kafesoğlu, 2014: 16-17).

Bu anlamda atlı göçebe ya da konar-göçer olarak ifade edebileceğimiz Orta Asya bozkır kültür kalıbı içerisindeki Türkler, iki bakımdan dünya tarihinde önemli rol oynamışlardır. Bunlar; iktisadi bakımdan hayvan besleyiciliğinde uzmanlaşma² ve sosyal gelişme bakımından yüksek teşkilatçılık kabiliyetidir. Öyle ki ziraatçı ve yerleşik olan, ancak devlet kurmakta kabiliyetsiz bazı topluluklarda devlet fikri, ancak atlı göçebe Türk bozkır topluluklarıyla etkileşim sonrasında ortaya çıkmıştır. Türklerin devlet kurma kabiliyetine sahip olması ise büyük sürülerin bakım ve idaresi, geniş alanlarda icra edilen göçler, otlak yerleri ve mülkiyet hakkı için yapılan mücadeleler ile doğrudan ilgilidir. Bu hususlar kahramanlık ve boy neslini³ tanıma gibi hasletler etrafında, devlet kurmak için gerekli teşkilatçılık yeteneğini geliştirmiştir (Rásonyi, 2017: 36-37).

Bütün bu gelişmeler ışığında; bozkır kültür coğrafyasının iklim, nüfus ve ekonomik kaynaklara göre şekillenen gelişim sürecinin tarım, hayvancılık ve madencilikteki gelişim aşamaları ile ilişkilendirilerek değerlendirilmesi, Türk bozkır kültürünün insanlığa dair medeniyet⁴ içerisindeki yeri ve öneminin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Diğer taraftan sömürgeciliğin hız kazandığı 18. yy'da, bazı Avrupalı tarihçi ve dilbilimcilerin ileri sürdüğü Aryan teorisine göre tekerlekli savaş arabalarını kullanan, metalürjiyi geliştiren Ariler, sahip oldukları teknolojiyle gittikleri yerlere kültürlerini taşıyarak diğer halkları yönetimleri altına

² Bir yere konma ve göçme ile iklim ve bitki örtüsü arasında ince bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin koyun ve develer için nemli ıslak bitki örtüsü iyi değildir; atlar için kireçli toprak, develer için tuzlu toprak en iyisidir. Keçiler ve koyunlar, atların ve sığırların daha önce otladığı yerlerde otlayabilirler. Ancak sığırlar ve atlar, keçi ve koyunun daha önce otladığı yerde otlamazlar. Bu ince ilişkileri anlamak ise hayvancılıkta uzmanlaşmayı gerektiren hususlardır (Lattimore, 1962: 73-74).

³ Tarihi kaynaklarda, atlı göçebe tabiri ile ifade edilen bozkır toplulukları ile ilgili bilgilerin, hangi Türk boyuna ait olduğunun tasnifi bazen zorlaşmaktadır. Bu zorluğun nedeni birbirleriyle yaptıkları mücadelelerden sonra yenilen boyun yenen boya katılmasıdır. Böylece yenilen boy, bir daha eski adı ile anılmamıştır (Czegledy, 1998: 28).

⁴ Dini ve bölgesel zeminde gelişen birçok medeniyet tanımı yapılabilir. Ancak biz, konumuz itibarıyla birden çok medeniyetin katkı sağladığı insanlığa dair medeniyete, Türk bozkır kültürünün katkısını değerlendireceğiz. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki; dini ve bölgesel çerçevede gelişen medeniyetlerin yapı taşı kültürlerdir.

almışlardır. Bu bağlamda 18. ve 19. yy'da Avrupalı dilbilimciler Sanskritçe, Farsça ile Avrupa dilleri arasında derin benzerlikler kaydettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca bu benzerliklerin bilinenden daha fazla olduğunu düşünerek, sistematik bir şekilde benzerliklerin izini sürmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede Hindistan'da bir Aryan (Hint-Avrupalı) istilasının olduğu ileri sürmüşlerdir. Ancak Hindistan'a atlı arabalarla giren Aryanların, M.Ö. 1500'lerde Afganistan'ın dağ geçitleri boyunca yerel toplulukları nasıl yendikleri, Aryan kültürünü Ganj Ovası'na ve Kuzey Hindistan'a nasıl yaydıkları hususları ise yeterince aydınlatılmamıştır. Esasında zamanın siyasal hâkimiyet teorileriyle uyumlu olarak ortaya atılmış Aryan istilası modeli, 19. yy'da Avrupa'daki güçlü milliyetçi unsurlar tarafından desteklenmiştir. Bir anlamda Aryan teorisi; beyaz ırkın hâkimiyet kurma ve boyun eğdirme ana temasının erken bir tezahürüydü. Bu teori ile İngilizlerin Hindistan'ı sömürmesinin meşru olduğu, bunun aynı köke sahip Aryan ailesi üyelerinin yeniden bir araya gelmesini ifade ettiği algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte İngiliz arkeolog ve filolog Isaac Taylor, Fransız arkeolog Salomon Reinach ve İngiliz biyolog Julian Huxley gibi bilim adamları, Hint-Avrupa dil ailesi ile Aryan istilası arasındaki ilişkiyi şiddetle reddetmişlerdir. Ayrıca 1920'lerin başında İndus uygarlığı üzerine çalışmalar yapan Hindistan arkeolojisinin öncülerinden arkeolog John Marshall, Harappalılar ve Aryanlar arasında herhangi bir temasın olmadığını ifade ederek, İndus kültürünün en büyük yerleşimlerinden olan Mohenjo Daro'nun M.Ö. 3250'den 2750'ye kadar büyüdüğünü öne sürmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere, bahsi geçen tarih aralığında Harappa medeniyetinin geliştiği, Aryanların bölgeye geldiği ileri sürülen tarihten bin yıl kadar önce ise Harappa medeniyetinin çöküş aşamasına girdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yapılan çalışmalarda, Aryanlar ile Harappalılar arasındaki mücadeleyi ifade eden, çanak çömlek malzeme üzerinde savaş tasvirlerine ve Harappa medeniyetine ait şehirlerin insan eliyle yok edildiğine dair kanıtlara da rastlanmamıştır (Danino, 2016: 205-208).

Diğer taraftan DNA şeceresine göre geçmiş değerlendirilebilir. Ancak bunun için birçok ayrıntı üzerinde çok titiz ve çok yönlü bir bakış açısıyla çalışılması gerekmektedir (Vaganov, 2015). Günümüze kadar, spesifik örnekleri bir tarafa bırakacak olursak, genetikçiler Hint uygarlığına ait arkeolojik sahalardan topladıkları kemik parçalarından güvenilir veriler elde edememişlerdir. Farklı etnik unsurların birbiriyle karışmasıyla birlikte Güney Asya ovalarının değişken iklimi nedeniyle DNA yapısının da değişime uğrayabileceği göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Dolayısıyla DNA üzerinden

soy kütüğünün ortaya konulması, birçok ayrıntıyı dikkate almayı gerektiren karmaşık bir süreçtir (Rusya Bilimler Akademisi, 2019). Nitekim tek başına DNA araştırmaları, nüfus hareketi sonucu Hindistan'a ulaşan bir ırka dair DNA verilerinin ortaya konulmasını sağlayamamıştır. Bu hususta, Kimya Doktoru Anatoly Alekseevich Klesov "Avrasya'nın Genişliğinde Aryan Halkları" başlıklı kitabında, şunları ifade etmektedir: "Efsanevi Aryanlara genellikle Hint-Avrupalılar denir. Ancak DNA şeceresi alanındaki son araştırmalar, Aryan halklarının Hint-Avrupa dillerini konuşanlardan daha geniş bir çeşitliliğe sahip olduğunu göstermektedir."

Aryan teorisi arkeolojik kanıtlar yönünden de oldukça zayıftır. Hali hazırda mevcut olan verilere göre, Hint ve İran dili konuşan kabilelerin farklı kültürlerle sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Dzhurakulov and Avanesova, 1983: 59).

Harappa uygarlığının neden gerilediğine dair yapılan son çalışmalarda ise M.Ö. 2. Binde iklim değişikliğinin etkisiyle kalabalık İndus nüfusunun doğuya Haryana bölgesine, Sind'deki güney Harappa uygarlığına ait bölgelerden ise batı Gucerat'a bir nüfus hareketliliğinin olduğu ortaya konulmuştur. Başlıca ekonomik faaliyetleri tarım olan nüfusun doğuya doğru hareketi, Pencap'taki hayvancılıkla uğraşan göçebelerin yararlanabileceği geniş bir arazinin boşalmasına neden olmuştur. Nitekim hayvancılıkla uğraşan göçebeler açısından, yaşam tarzlarının bir gereği olarak, su kaynakları yönünden zengin, geniş araziler önem arz etmektedir. Bu hareketlilik hakkında henüz yeterli bilgiye sahip olmasak da; İndus halkının yerini öncelikli ekonomik faaliyetleri tarımdan ziyade hayvancılık olan başka bir kültür unsurunun aldığı kabul edilmiş, ancak bu hareketliliğin istila karakteri taşımadığı yönünde arkeolojik buluntular ele geçmiştir. Bu buluntular arasında, savaşlarda kullanılmak amacıyla yapılmadıkları anlaşılan arabalar önem arz etmektedir (Witzel, 2019: 5).

Bununla birlikte Tunç Çağı'nın sonunda, Urallar ve Batı Sibirya'nın bozkıra açılan sahası, kuzeyden güneye ilerleyen bir nüfus baskısına maruz kalmıştır. Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçiş döneminde, çapraz damgalı seramik süslemelerinden anlaşılacağı üzere, bu bölgeler nüfus yönünden orman kültürlerinin⁵ güçlü baskısı altında kalmıştır (Tairov, 2016: 16).

⁵ Kama ve Ural bölgesindeki mezar alanlarından elde edilen arkeolojik malzeme ve defin törenlerinin incelenmesi sonucu bölgedeki nüfusun etnokültürel dinamiklerinin izi sürülmüş,

Ayrıca atlı göçebe, savaşçı kültürün aşağıda da değerlendireceğimiz üzere, Güney Sibirya'da mayalanarak batı ve güney yönüne açılan bozkır sahalarını kapladığı anlaşılmaktadır.

1. Türk Bozkır Kültürünün Kökeni ve Gelişimi

Türkler doğu ve batı arasında sadece kültürel ve ticari anlamda aracı bir rol oynamamış, aynı zamanda Çin, İran, Bizans ve Hint kültürleri gibi özgün bir kültür de geliştirmişlerdir. Ancak onlardan günümüze kalan maddi kalıntıların bu kültürler göre nispeten az olması, onlara ait keçe, deri, dokuma vb. malzemenin çürümeye karşı daha az dayanıklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte ele geçen malzeme göstermektedir ki Güney Sibirya ve Moğolistan başta olmak üzere yapılacak olan arkeolojik kazılar, başta kuyumculuk olmak üzere, Türklerin zevklerini ortaya koyacak birçok eserin daha ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır. Kültürel malzeme dışında, Türklerin teşkilatlı toplum yapısı ve sosyal kurumları da son derece gelişmiş bir yapıdadır. Bunlar: il teşkilatı, ülüş sistemi, ordu disiplini, diplomasi ve komşu ülkelerin ideolojik sistemlerine karşı koyabilecek derecede köklü bir dünya görüşüdür (Gumilev, 2011: 14).

Bu anlamda atlı göçebe Türk kültürü hakkında batı merkezli bilim çevrelerinin yanlışta düşme hususunu insanlığa dair medeniyet algısı üzerinden değerlendirecek olursak; bazı bilim adamları bir takım yanlış tasnifler yaparak batı kültürünü yüksek, diğerlerini ise ya geri ya da ilkel saymışlardır. İnsanlığa dair medeniyetin temeli batı kültüründen ibaret görülmeyle birlikte; bu medeniyetin esası, yukarıda değinildiği üzere, tarıma dayalı yerleşik hayat⁶ olarak görülmüştür. Bu temelde ortaya atılan görüşler ise insanlığa dair ortak

bölgede yerel ve belirli özelliklerin çoğunun eğilime dönüştüğü, yani karşılaştırılan tüm örneklerde bulunduğu ortaya konulmuştur. Bölgedeki yerel kültürün ve göçebe karakterin nüfus hareketliliğinin yoğunlaştığı demir çağı boyunca korunduğu ortaya konulmuştur (Ivanov and Protsenko, 2007: 126-127).

⁶ Medeniyetin kökenine ilişkin batı merkezli görüşlerin aksine günümüzden yaklaşık 12000 yıl öncesine tarihlenen ve avcı toplayıcı toplulukların inşa ettiği bir kült merkezli olan Göbekli Tepe, yerleşik hayat ve buna bağlı olarak tarımsal üretim olmadan avcı toplayıcı olarak sınıflandırabileceğimiz toplulukların dinden ve inançtan yoksun ilkel bir hayat sürmediklerini, aksine bir inanca sahip olduklarını, inançlarını yaşamak için dini bir kompleks inşa ettiklerini ve zengin dini semboller kullandıklarını göstermektedir. Göbekli Tepe insan topluluklarının yerleşik hayata geçmeden, konut yapmadan ve tarımsal üretime başlamadan da insanlığa dair medeniyete özgün bir katkı sağlayabileceklerini göstermesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan dini bir buluşma merkezi işlevi gören Göbekli Tepe'de ortaya çıkan sosyal dinamizm ve birliktelik, yerleşik kültüre giden sürece de büyük katkı sağlamış olmalıdır (Schmidt, 2011: 329).

medeniyetin en eski devirlerinden günümüze kadar sürekli ilerleme kaydeden bir kültürel gelişmenin mahsulü olduğu, ilerlemenin ise basitten karmaşığa doğru kesintisiz ve birbiri ile tutarlı merhaleler aşılma suretiyle gerçekleştiği yönündedir (Kafesoğlu, 2014: 17-18). Bu merhaleler ise özellikle maden teknolojisi ile ilişkilendirilmiştir. Ancak insanlık tarihi boyunca zaman zaman vuku bulan kültürel değişimler ve duraklamalar göz ardı edilmiştir. Hatta daha da ileri gidilerek dünyanın farklı bölgelerine ait kültürler bir tarafa bırakılarak, batı medeniyetiyle insanlığa dair medeniyet kavramları aynı anlamda değerlendirilmiştir. Hâlbuki dünyanın her yerinde tek bir kültür mevcut değildir. Özellikle coğrafi faktörler nedeniyle doğal olarak kültürler arasında araç gereç, din, sanat ve sosyal yaşam gibi alanlarda farklılıklar görülmüştür. Böylece farklı kültürlerde ortaya konulan çeşitli alanlardaki ilerlemeler, insanlığa ait ortak medeniyetin gelişimine katkı sağlamıştır.

Bu farklılığın gözlemlendiği özgün kültürlerden bir tanesi de atlı göçebe ya da konar-göçer olarak da anılan Orta Asya Türk bozkır kültürüdür. M.Ö. 4. Binden itibaren iklimsel değişikliklerden dolayı bu kültürde, hayvanların ehlileştirilmesine dayanan ekonomik faaliyetler, tarımsal faaliyetlerden daha geçerli olmaya başlamıştır. Özellikle koyun, kurak iklim yapısına sahip bozkırları ekonomik bakımdan üretici hale getirmekte son derece önemli bir rol üstlenmiştir. At yetiştiriciliği ve biniciliğinde uzmanlaşma ile birlikte tekerlek kullanımı gibi taşıma gücünden yararlanılmak için girilen faaliyetler ise bozkır insanının çevreye uyumunu ve tarım yapmanın mümkün olmadığı kurak kuşaklara yayılmasını sağlamıştır (Findley, 2006: 34).

Böylece konar-göçer yaşam tarzını benimseyen Türkler, bozkırlarda sürüleriyle otlak ve su kaynaklarını takip etmek suretiyle hareketli bir yaşama uyarlanmış tümüyle yeni bir maddi kültür geliştirmişlerdir. Bu kültürün insanları, yalnızca etle değil aynı zamanda süt ürünleriyle yiyecek sağlamayı da güvence altına almışlardır. Ayrıca barınma ve giysi ihtiyaçlarını gidermek amacıyla; çadır, keçe ve kumaş yapmak için yün üretmişlerdir.

Bu gelişmeler çerçevesinde bozkır coğrafyasında yaşayan topluluklar, M.Ö. 1. Bin içerisinde dikkate değer bir gelişme göstermişlerdir. Attan yaygın olarak faydalanılmaya başlanması ile birlikte maden ekonomisinin gelişmesi, özellikle demirin yaygın olarak kullanımı, bozkır topluluklarının yaşamında önemli birtakım gelişmelere neden olmuştur. Böylece bozkır insanı, konar-göçer yaşam tarzının bir gereği olarak ortaya çıkan töre kuralları etrafında at biniciliği

ve koyun yetiştiriciliği ile birlikte madencilikte uzmanlaşmanın da etkisiyle özgün bir iktisadi model geliştirmiştir.

Batı merkezli bilim çevrelerinin en büyük yanılgularından birisi de kültürel gelişmenin sadece bir kültürden diğerine yayılma sonucu gerçekleştiğini kabul etmeleridir. Böylece özgün keşif ve icat gayretlerini ise daha az önemli görmüşlerdir (Kafesoğlu, 2014: 19). Biraz da kasıtlı olarak kültürlerin kendine özgü karakterleri doğrultusunda yapılan faaliyetleri ve başarıları ise göz ardı etmişlerdir. Hâlbuki tarihi süreç içerisinde farklı toplulukların, ihtiyaç duydukları madde ve aletleri kendi akli düşünceleriyle keşfettiklerinin ya da farklı bölgelerde birbirinden bağımsız aynı amaca yönelik icatlar ortaya koyabildiklerinin birçok örneği bulunmaktadır. Böylece bir merkeze bağlı olmaksızın bazı kültürel ve teknik gelişmelerin gerçekleşmiş olduğu unutulmamalıdır. Öyleyse geleneksel anlamda gelişmişlik, bölgelere ve bu bölgelere uygun mesken, araç ve gereç vb. alanlara dair ihtiyaçlar⁷ bağlamında farklılık göstermektedir. Örneğin dünyayı fethetme arzusunda olan bozkır topluluklarının binicilik ve at eğitimi ile birlikte at gemleri, eyerleri ve üzengileri gibi koşum takımlarını sürekli geliştirdiklerini⁸ söyleyebiliriz. M.Ö. 7. yy'ın sonundan itibaren M.Ö. 3. yy'a kadar Avrasya bozkırlarının orta kısımlarını kaplayan geniş sahada ele geçirilmiş olan koşum takımları üzerine işlenmiş stilize hayvan desenleri, buralarda yaşamış bozkır maddi kültürünün özelliklerini yansıtır. Öyle ki eyer ve diğer koşum takımları Pazırık'ta göçebe bozkır sanatının en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Pazırık'ta ortaya çıkarılan, eyerlerin etrafı genel olarak sarkan kordonlarla ve püsküllerle süslenmiştir. Yüzeyde ise grifon ve efsanevi hayvan figürleri, yün aplike teknik kullanılmak suretiyle doldurulmuştur. Eyerin ön kısmında madeni plakalarla

⁷ Bu hususa, neolitik kültürlerin en önemli ögesini oluşturan keramikçilikten örnekler verebiliriz. Örneğin Amur'a kuzeyden gelen geç neolitiğe ait kaplar dışında, Amur'un eski çanak çömleklerinin hiçbiri Doğu ve Batı Sibirya'nın tayga bölgesindeki gibi konik (sivri) tabanlı değil, düz tabanlıdır. Söz konusu sivri tabanlı kaplar toprağa saplanarak yerleştirilmekteydi. Oysa Amur kıyısındaki evlerde düz tabanlı balçık kapların bulunduğu tahta raflar bulunmaktaydı (Okladnikov, 2014: 107).

⁸ Nitekim sonraki tarihsel süreçte, Çinlilerde olduğu gibi, Romalılar da Hunların tesiriyle piyade ağırlıklı ordularını ok ve yay ile donatarak süvari birlikleri oluşturmuşlardır. Bu birlikler, onların saldırı ve savunma dirençlerini oldukça artırmıştır. Romalıların başlangıçta çözemediği at ve süvari arasındaki uyumun sırrı, arkeolojik buluntuların ortaya koyduğu gibi önü ve arkası yükseltilecek biniciye güvenli hareket kabiliyeti sağlayan başlıklı eyerdi. Öyle ki üzenginin de yardımıyla büyük bir maharetle ata binen Hunlar, en beklenmedik zamanlarda dahi aniden ortaya çıkarak düşmanlarına karşı büyük üstünlük sağlamışlardır (Strategikon, 2010: 155-157; Ahmetbeyoğlu, 2001: 41-42; Gömeç, 2016: 822).

süslenmiş bir göğüslük ve arkasında ise bir kuskun (kayış) bulunmaktadır. Ayrıca eyerlerin arka ve ön kısmında eyer kaşı denilen ağaç kısımlar bulunmaktadır. Metal ve kemik, koşum takımlarında kullanılan ana malzemeler arasındadır. Özellikle Karasuk döneminden itibaren kemik ve boynuz gibi malzemelerin yontulmasıyla yapılan gemlerin ana parçaları sonraları metalden yapılmaya başlanmıştır (Eroğlu, 2014: 234).

1.1. Bozkır Kültüründe Tarım ve Hayvancılık

Türkmenistan ve Özbekistan'da yapılan kazılar, Orta Asya'da tarımsal üretimin hangi şartlarda yapıldığını göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Özellikle Kopet Dağı'nın kuzeyindeki üç höyüğü bünyesinde barındıran Anav Bölgesi; Eneolitik'den (M.Ö. 4500-3000) Tunç Çağı'na (M.Ö. 3000-1700) kadar uzanan kalıntılarıyla, bize tarımsal üretim ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu anlamda, Gonur ve Djarkutan'da olduğu gibi, Anav kültürüne ait arpa ve buğday taneleri, Anadolu ve Suriye'deki tarım sahalarındaki buğday tanelerine göre oldukça dolgundur. Bu husus iklim ile birlikte ürün seçimi ve sulama konusunda da bir gelişmenin sağlandığını işaret etmektedir (Miller, 1999: 14,18). Bu buluntular, ilerleyen yıllarda daha geniş sahalarda yapılacak kazılarda yeni bulgulara ulaşılabileceğini göstermektedir.

Orta Asya'nın güneyindeki Kızılıkum Çölü'nün doğu sınırındaki Sarazm da en eski tarımsal yerleşimlerden birisidir. M.Ö. 4. ve 3. Binde burada yaşayan topluluklar, buğday yetiştirmişlerdir. Sarazm'daki tarım ile birlikte hayvancılığa dayalı ekonomi, Orta Asya'da istihdam edilen ekonomik çeşitlilik ve gelişim konusunda önemli bilgiler sunmaktadır (Spengler and Willcox, 2013:220).

Diğer taraftan tahıl öğütmede kullanılan iri taş dilimleri biçimindeki tarım araçlarının günümüz Moğolistan topraklarında bulunmuş olması, bölgede yaşayan toplulukların Eneolitik dönemin erken safhalarında tarımla uğraştıklarını göstermektedir. Öyle ki sonraki dönemlerde sürü yetiştiren konar-göçerlerin ülkesi olarak anılacak bu topraklarda, dünyanın diğer tarım bölgelerinin uzantısı olmayan bağımsız bir tarım bölgesi bulunmaktaydı. Bu husus hiç şüphe yok ki bölgede yaşayan toplulukların yerleşik yaşam biçimine sahip olmalarını gerektirecek bir etkidir. Nitekim Andronovo tarımcıları ve sürü besleyicileri, ekip biçtikleri toprakların ve sürülerini kapattıkları ağıllarının yanındaki barınaklarda toprağa bağlı yerleşik bir yaşam sürdürmüşlerdir. Temelleri toprağın içine atılan bu barınaklarda kalın döşemeli tahtadan yapılmış

yataklar, ocaklar ve yiyeceklerin depolanması için özel çukurlar bulunmaktaydı (Okladnikov, 2014: 104-105,126).

Bununla birlikte Eneolitik dönem topluluklarının büyükbaş hayvan yetiştirdiklerini, kazılarda ortaya çıkan çok sayıda hayvan kemiği buluntusu ortaya koymaktadır. Bu hayvanlar, Kerulen Irmağı kıyı şeridi ile Tamtsak-Bulak'ta karşılaşılan dinsel ayin nitelikli boğa başları ile boğa kemikleri gömülerinde görüldüğü üzere, Moğolistan'ın Eneolitik topluluklarının yaşamlarında özel bir yere sahip olmuş olmalıdır. Takip eden süreçte Doğu Sibirya ile ilişkinin de etkisiyle yerleşiklik yerine, tedrici gelişen aşamalarla konar-göçerlik eğilimi güçlenmiştir. Altayların batısından Yenisey'e kadar, hatta Kazakistan ve Güney Ural bozkırlarını da içine alan Andronovo kültürünün (M.Ö. 1700-1200) karakteristik özelliği olan, tarımsal faaliyetlerin yanında gelişmiş sürü yetiştiriciliğine dayalı bir ekonominin temelleri atılmaya başlanmıştır. Bu anlamda küçükbaş hayvan sürüleri ve özellikle de koyun önemli bir yaşam ve ekonomik kaynak durumuna gelmiştir. Koyundan hem et hem de giysi ve keçe yapmak için yün sağlanmıştır. Bununla birlikte Orta Asya'daki ilk konar-göçer ekonomisinde, tarımsal ürünlerin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ancak küçük çaplı tarımsal faaliyetlerin yanında Güney Sibirya'daki Karasuk dönemi topluluklarının ekonomisinin artık daha çok sürü yetiştiriciliğine dayandığı görülmektedir. Diğer taraftan arkeolojik verilerin gösterdiği üzere Orta Asya bozkır ve dağ bölgelerinde ana ekonomik faaliyet türü konar göçerliğe dayandığında dahi; bölgede avcılık ve toplayıcılığın dâhil olduğu karma bir üretim ekonomisinin hâkim olduğu görülmektedir. Bu dönemde at biniciliğinde kullanılan koşum takımlarında büyük gelişmeler yaşandığını, kemikten ya da boynuzdan yontulmuş bir gem parçası buluntusu ortaya koymaktadır (Okladnikov, 2014: 105, 122-123, 126; Spengler and Willcox, 2013: 220). Bir anlamda Andronovo kültür döneminden itibaren bozkır topluluklarının hayvancılığa dayalı olarak, maden işleme ve el sanatları üretimi gibi alanlarda yeni birtakım ekonomik arayışlara girdikleri söylenebilir.

Bu noktada, Tunç Çağı'nın sonlarını ifade eden Andronovo kültüründen, Demir Çağı'nı ifade eden Karasuk kültürüne (M.Ö. 1200-700) geçişte meydana gelen iklimsel değişiklikler önem arz etmektedir. Nitekim iklimsel değişmeye bağlı olarak nem oranında gözlenen artış Karasuk kültüründe otlama alanlarının genişlemesine yol açarak, daha büyük sürülerin beslenmesine zemin hazırlamış olmalıdır. Buna göre Andronovo kültüründe, iklim yarı kurak iken Karasuk kültüründe ise daha nemli olmuştur. Böylece başta Minusinsk

havzasında olmak üzere bitki örtüsü yoğunluğu, nem oranı yükseldikçe artmış olmalıdır. Bu husus hayvancılık ekonomisinin temeli olan mevsimsel hareketliliği de hızlandırmıştır.⁹ Karasuk dönemine ait yerleşim yerlerinde yapılan kazılarda at iskeletlerinin yoğun bir biçimde bulunması, at sayısında ciddi bir artışın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu döneme ait mezarlarda ele geçen bir taş levhaya oyulmuş at üzerindeki bir figür, at biniciliğine meyilin arttığını göstermesi bakımından önemlidir. Kazılarda ele geçen koyun kemiğinin üçte biri oranındaki at kemiği buluntuları ise Karasuk halkının hayvancılıkta kayda değer bir ekonomik potansiyele ulaştığının, aynı zamanda nüfus artışının ve bu artışı sağlayacak ekonomik kaynaklara ulaşma hususunda bir çaba içine girildiğinin kanıtı durumundadır (Legrand, 2006: 844-857). Denilebilir ki Andronovo'da başlayan kültürel, ekonomik ve sosyal değişimlerin bir devamı olan Karasuk kültüründe, göçebe yaşam iyice belirginleşmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Karasuk kültürü ile birlikte, yukarıda da değinildiği üzere, iklimsel değişiklik ve demografik yapıdaki dengenin bozulması nedeniyle yerleşikliğin yerine konar-göçer yaşam tarzı yaygınlaşmıştır. Bu anlamda insan ve hayvan sayısındaki artış nedeniyle, otlak ve yiyecek gibi ihtiyaçların karşılanmasında yaşanan bazı güçlüklerin bu yaşam tarzını beslediği anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte Kazakistan'ın Almatı şehrinin yaklaşık 15 km doğusunda bulunan Tuzusai'deki buluntuların ortaya koyduğu gibi; avcılık, tarım ve hayvancılığa dair ekonomik faaliyetler, M.Ö. 1200'lerde bozkır topluluklarının ekonomik temellerinin çok yönlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca Tuzusai'deki mahsul çeşitliliği, bölge insanının farklı mahsuller yetiştirdiğini göstermektedir. Buğday gibi kuraklığa dayanıklı mahsullerin yanı sıra arpa gibi verimli ürünler ekilip biçilmiştir. Bu husus konar- göçerlerin, hayatlarını idame

⁹ Sayan-Altay bölgesinin en büyük anıtı olan Arzhan Anıtı, sadece cenaze merasimleri açısından değil; aynı zamanda eski Orta Asya topluluklarının hareketli dünyasını gösteren bir model olması bakımından da önemlidir. M.Ö. 808'de; Turan Uyük Vadisi'nin merkezinde batı-doğu yönüne kurulduğu tespit edilen bu eski anıt, coğrafi ve astronomik bir bakış açısına göre konumlandırılmıştır. Arzhan 2 örneğinde olduğu gibi, göçebe çağının başlamasıyla birlikte anıtların yüklendiği işlevlerinden biri de ihtiyaç duyulan at rotalarının (güzergâhlarının) belirlenmesi olmuştur. Tuva'nın güneyindeki Saglu yerleşiminin yakınlarında bulunan ve M.Ö. 8-7. yy'a tarihlenen Ulug-Horum Anıtı'nın da bu tür bir işlevi bulunmaktadır (Marsadolov, 2002: 526-527; Chugunov, Parzinger and Nagler, 2004: 5).

ettirmek için birçok ekonomik seçeneği birlikte uygulayabildiklerinin kanıtı durumundadır (Spengler, Chang and Tourtellotte, 2013: 78-79).

Öyleyse arkeolojik verilerin gösterdiği üzere, batı merkezli anlayışın aksine, Orta Asya bozkırlarında göçebelikten tarıma değil tarımdan göçebelğe doğru bir eğilim ve gelişme söz konusu olmuştur. Bu anlamda toplulukların kültür ve tarih ortaklığını esas alan batı merkezli anlayışa göre; aralarında siyasi ve dil birliği bulunan yerleşik tarımcı kültürlerin, aynı zamanda medeniyet kavramını ifade eden yüksek kültürler ortaya koydukları düşünülse de Türklere atfedilen ilk kültürel kalıntılar, onların konar-göçer yaşam tarzından önce yerleşik tarımcı olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bölgenin iklim ve ekonomik kaynaklarına göre şekillenen bu özgün gelişim süreci, batılı anlayışın genellenemeyeceği sonucunu doğurmaktadır.

Böylece insanlığa dair medeniyeti belirli sosyoekonomik gruplara bağlamayan, açık medeniyet teorisi anlam kazanmaktadır. Açık medeniyet teorisine göre insanlığa dair medeniyet kavramı, farklı birçok kültürel değer ahenk içinde bir araya gelmesinden (Kafesoğlu, 2014: 21,23) doğmuştur. Öyleyse medeniyete dair faaliyet biçimleri, çeşitli toplulukların iç ahenkleri ile uyularak gelişme olanağı bulmuş, kültürlerin sosyoekonomik gerçeklerine uyum sağladığı ölçüde gerçeklik kazanmıştır.

1.2. Bozkır Kültüründe Madencilik

Eski Türk bozkır kültüründe, maddi kültür alanında en önemli gelişme metalürjide (metal işleme) gerçekleşmiştir. Bu anlamda eski Türk yurtları, Altaylar başta olmak üzere yüksek kalitede demir, altın, bakır ve kalay gibi değerli maden cevherlerini barındıran zengin bir arazi yapısına sahiptir.¹⁰

Bu zenginlik, erken dönemlerde Çin ile Orta Asya arasında ticari ilişkinin kurulmasına da zemin hazırlamıştır. Bu bölgeler arasındaki ticari ilişkiler sayesinde bronz teknolojisinin doğuya aktarılması, İpek Yolu güzergâhının önemini M.Ö. 3. Binlerin sonlarından itibaren artırmış olmalıdır. M.Ö. 2. Bin ortalarında ise meydana gelen iklimsel değişiklik nedeniyle, Çin ile Orta Asya arasındaki ilişki, İpek Yolu güzergâhından Bozkır Yolu'na kaymıştır. Çin'in kuzey bölgeleri boyunca hayvan üslubuyla süslenmiş bronz buluntuların ele geçmesi, bu bağlamda değerlendirilebilir (Mei, 2003: 33).

Bu anlamda maden ihtiyacı, Altaylar ve Kuzey Kazakistan'daki Kalbin sıradağlarındaki maden ocaklarından sağlanmıştır. Sonraki dönemlerde

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şen, 2008: 163-169.

İskitlere ve Hunlara ait eserlerde de görüldüğü üzere, tarihi süreç içerisinde Altaylar her zaman altın ve demir endüstrisi bakımından zengin bir bölge olmuştur. Bu gelişmişliğe dair eserleri Çin'den Doğu Avrupa'ya kadar uzanan coğrafyadaki sayısız kurganda ele geçen buluntular açıkça ortaya koymaktadır. Diğer taraftan en çok kullanılan maden, toprağın yüzeyinde birikmiş kaynaklardan elde edilen metal oksit cevheri olmuştur. Bu cevher, taş balyozlarla dövüldükten sonra ilkel fırınlarda eritilmiştir. Metal işleyiciler, balçıktan yapılmış kalıplar ile birlikte kompozit (birkaç parçadan oluşan) taş kalıplar kullanmışlardır (Okladnikov, 2014: 123).

Güney Sibirya'daki bozkır kültürüyle bağlantılı olarak¹¹Andronovo döneminde; Kazakistan'daki bakır, kalay ve altın gibi maden yatakları da kullanılmıştır. Jezkazgan Bölgesi'nin eski dökümhanelerinde tonlarca bakır cevheri eritilmiştir. M.Ö. 2. Binin ikinci yarısında Harezm civarında, aşağı Amuderya boyunca Tazabagyab kültürünün (Kokcha mezarlığının) yayıldığı görülmektedir. Bu kültür Güney Sibirya¹² ve Batı Kazakistan'daki kültürle bağlantılıdır. Bu kültüre ait tespit edilen elli yerleşim yerinde yapılan çalışmalarda, yerleşim yerlerinin her birinde yaşayan insan sayısının yüz civarında oluşu tespit edilmiştir. Amuderya deltasının sağladığı olanaklar ile buradaki halk, kademeli olarak küçük kanallar açarak sulu tarım olanaklarını geliştirmişlerdir. Benzer bir kültür de Zerefşan'a kadar yayılmıştır. Ayrıca Kopet Dağı civarındaki Fergana Vadisi'nde Andronovo kültürüne dâhil toplulukların, güneydeki vahalarda bulunan yerleşim yerlerinde üretilen ticari çanak çömleği taklit ettikleri de görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bölgenin kültürel gelişiminde Andronovo kültürü ile birlikte yerel kültürel özellikler ve ekonomik kaynaklar rol oynamıştır (Masson, 1992: 338-339). Dolayısıyla Masson'un iddia

¹¹Andronovo kültürü; Minusinsk Bölgesi'nde mayalanarak Altayların kuzey bozkırları ile Kazakistan'ın doğu ve kuzey bölgelerine yayılmıştır. Andronovo kültürü dağlık alanlara doğru değil, dağların kuzey eteklerine ve bozkırlara doğru yayılmıştır. Bunu sebebi göçebe yaşam tarzının daha belirgin hale gelmesidir. Esasen M.Ö. 3. Binde Altay Dağları'ndaki kültür, Aral Gölü kıyısındaki kültür ve Çin kültürü ile temas halindeydi. Bu dönemde Altay kültürünün başlıca özelliği, tedrici olarak Güney Sibirya kültüründen etkilenmesiydi. Ancak bu çağın ana kültür kalıbı Altay kültürü idi. Bu iki merkezden yavaş yavaş yayılmaya başlayan kültürün tesirleri, Batı ve Doğu Sibirya ile Moğolistan ve batıda Urallar'a kadar uzanan coğrafyayı etkisi altına almıştır (Ögel, 2014: 5).

¹² Taş araçlar ve karışık (a biçimli) süslemeli çanak çömleklerin yayılma sahasından hareketle, Baykal kültürel etkisinin Gobi'nin güney bölgelerine kadar ulaştığı sonucuna varılmıştır (Okladnikov, 2014: 105).

ettiğinin aksine, M.Ö. 2. Bin ortalarında Doğu Avrupa menşeli nüfusun Andronovo kültür kalıbını değiştirecek nitelikte bir etkinliğe sahip olduğuna dair bir iz bulunmamaktadır.

Bir bakıma, yakma ve gömme tarzındaki ölü gömme adetleri göz ardı edilerek, taş muhafazalar ve bunların içerisindeki bazı buluntular üzerinden genel çıkarımlar yapılarak, bölgeye taşınan yeni bir kültürün varlığından bahsedilmektedir. Hâlbuki Andronovo kültüründen önceye tarihlenen Afanesyovo kültürüne (M.Ö. 3000-1700) ait kurganların duvarları ve tavanları büyük taş muhafazalarla kaplanmıştır. Dolayısıyla Andronovo kültürüne (M.Ö. 1700-1200) ait kurganlar da Afanesyovo döneminde¹³ olduğu gibi taş plakalardan yapılmış kabinlerden oluşmaktaydı. Bu özellikteki mezar yapılarına Altaylarda; Rubtsovskiy Bölgesi'ndeki Samarka Köyü ve Tretyakovskiy Bölgesi'ndeki Ploskoye Köyü'nde ortaya çıkarılan kurganlarda rastlanmaktadır. Bu kurganların iç kısımlarının etrafı taş plakalarla kaplanmıştır. Diğer taraftan Andronovo kültüründe taş plakalarla oluşturulmuş mezar odalarının yanı sıra ağaç kullanılarak yapılmış mezar odalarına ait izler de bulunmaktadır. Mezar odasında ağaç kullanılması adeti, sonraki dönemlerde İskitler ve Hunlar tarafından yaygın bir şekilde uygulanmıştır (Kiryuşin, 2015: 32).

Ayrıca Masson, yukarıda ifade ettiğimiz iddiası doğrultusunda, hayvancılıkla uğraşan ve konar-göçer bir yaşam tarzını benimseyen topluluklara ait meskenlerin olmadığı şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Böylece bölgenin genel ekonomik kültürel yapısı bilinçli olarak az sayıdaki spesifik buluntular üzerinden, bölgenin nüfus yapısı Avrupa menşeli bir takım göç unsurları bağlamında değerlendirilmiştir. Ancak M.Ö. 2. Binin başlarında, Altay dağlarındaki kavimlerin ırk saflıklarını hala muhafaza ettiklerini (Ögel, 2014: 5) antropolojik tetkikler ortaya koymaktadır. Bununla birlikte 2. Bin boyunca doğu ve batı arasında devam eden büyük Bronz Yolu üzerinde yürütülen ticari faaliyetler, sonraki dönemlerde¹⁴ Kürk Yolu'nda

¹³Afanesyovo döneminde Altay mezarları, yapıları itibariyle Minusinsk mezarlarına benzemektedir. Ayrıca Yenisey'de bulunan Tagar kültürüne (M.Ö. 700-100) ait çok sayıda mezar yapısının etrafı yüksek taş plakalarla çevrilidir. Bu örnekler, Afanesyovo dönemine ait ölü gömme geleneğinin Hakasya Bölgesi'nde var olduğunu ve sonraki dönemlerde bu geleneğin devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

¹⁴ Erken dönem ticaret yollarının etkin bir şekilde kullanılmasında, hareketli yaşam tarzını benimseyen ve bulunduğu yeri terk edebilme iradesi gösteren bozkır topluluklarının etkisi çok büyüktür. Böylece geniş coğrafyaların birbirine bağlanması; yeni siyasi, ekonomik ve

olduğu gibi, doğu ve batı arasındaki kültürel bir bağın¹⁵ göstergesi durumundadır. Bu anlamda Fin-Ugor kökenli oldukları kabul edilen Macarlar 2. Binde Ural Dağları'nın doğusuna yerleşmişlerdir. Burada bugünkü yurtlarına gelinceye kadar Türk bozkır kültürüyle yakın ilişki¹⁶ kurmaları, başta dilleri olmak üzere tüm yaşam tarzlarını etkilemiştir (Şenol, 2018: 292). Dolayısıyla özü itibarıyla M.Ö. 2. Binin ikinci yarısında Güney Sibiry'a'dan Kazakistan bozkırlarına, oradan Siriderya ve Zereşan'a kadar ulaşan kültürün izleri bozkıra özgüydü ve bu kültür günümüzde Türk bozkır kültürü (Masson, 1992: 337) olarak adlandırılmaktadır. Öyleyse ekonomik olanaklar başta olmak üzere, çeşitli nedenlerle bölgeye yeni gelen unsurların yeni bir kültür ortaya koymaktan ziyade, Altay merkezli bozkır kültürüne uymaya mecbur olduklarının kabul edilmesi, ilmi gerçeklerle daha çok örtüşmektedir.

Bununla birlikte Andronovo kültüründe kurgan tipi mezarlarda görülen at gömme biçimleri, sonraki dönemlerdeki at gömülerine örnek teşkil etmiştir. Bu anlamda Altaylar ve Yenisey Havzası'nda örneklerine rastlandığı gibi Karasuk kültüründe, Andronovo kültüründeki örneklerle benzer konumda

kültürel ilişkilerin kurulmasına ve ticari faaliyetlerin yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır (Khazanov, 2015: 328).

¹⁵ Orta Asya, doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde, ekonomik potansiyeli yüksek birçok bölgeyi birbirine bağlayan bir geçiş sahası konumunda olmuştur (Ligeti, 1986: 22).

¹⁶ M.Ö. 4000'lerde Ural birliği dağıldıktan sonra Fin-Ugorlar Uralların batısına, Volga ve Kama Nehirleri civarına göç etmişlerdir. M.Ö. 2. Binde Fin-Ugor birliği dağılmış ve Ugor dili oluşmuştur. M.Ö. 1000'lerde Ugor birliği dağıldığında ise Macarların müstakil tarihi başlamıştır. Ugor birliğinden ayrılan Macarların atalarının anayurdunun neresi olduğu tartışmalıdır. Bir görüşe göre Volga Nehri'nin orta bölgeleri (Magna Hungaria) olduğu yönündedir. Diğer bir görüşe göre ise Batı Sibiry'a'dır ve Macarların ataları M.S. 4. yy'da Hunlarla birlikte Volga Nehri'nin orta mecrasına göç etmiştir. Bu tarihten itibaren Macarlar Türk kökenli Onogur-Bulgar kavimleriyle ilişkiye geçmiş ve atlı göçebe yaşam biçimini benimsemişlerdir. Batı dillerinde Macarlar için kullanılan Hungarus ve Hungary isimlerinin kökeni de Onogur ismine dayanmaktadır (Doğan, 2007: 3). Diğer taraftan esasen Altaylardaki Eneolitik dönem kültürü bir yandan Güney Sibiry'a'daki Yenisey diğer yandan Batı ve Doğu Türkistan'daki kültürlerle ilişki içerisinde olmuştur. Güney Sibiry'a'yı doğu, batı ve orta diye üç bölgeye ayırdığımızda özellikle orta kısım, Doğu ve Batı Sibiry'a ile kuzeydeki tundra kültürleriyle sıkı münasebet içerisindeydi. Bu nedenle bölge nüfusuna batıdan Avrupalı doğudan ise Mongoloid kökenli bazı karışımların olması muhtemeldir. Bununla birlikte bölge, kültür yönünden güneydeki Altayların tesiri altındaydı. Sonraki tarihi süreçte Göktürk dönemine gelindiğinde ise Kırgızların vatani olarak anılan Güney Sibiry'a'da Türkçe konuşan, ancak bölgeye dışardan gelen topluluklar bulunmaktaydı (Ögel, 2014: 3).

gömülen at kalıntlarına rastlanmıştır. Karasuk'u takip eden süreçte ise M.Ö. 5-4. yy'da Pazırık'ta görüldüğü üzere bu gelenek devam etmiştir.

Karasuk ekonomisi Minusinsk Havzası'nın yerel kaynaklarından önemli ölçüde beslenmekle birlikte, bu dönemde özellikle metal döküm teknolojisinde büyük ilerleme sağlanmıştır. Taş yerine çanak çömlek ya da metalden kalıplar kullanılarak seri üretime geçilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki iklim değişikliği ile birlikte nüfusta meydana gelen yüksek artış, metal işleme alanındaki gelişmeyi teşvik etmiş ve bu durum hareketli atlı göçebe yaşam tarzının yaygınlaşmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca ihtiyaç fazlası üretimi bölge dışına satma ihtiyacı, uzun mesafeli ticari faaliyetlerin hacmini artırmış olmalıdır (Legrand, 2006: 858).

Nitekim Karasuk metal işleyicilerinin yüksek düzeyde teknik kullanarak ürettikleri metal araç gerecin geniş bir alanda kullanılmış olması, metal üretiminin oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca Karasuk maden ustaları bakıra arsenik ve kalay karıştırarak, alaşımın niteliğini ve ondan yapılan metal nesnenin teknik özelliklerini geliştirme hususunda uzmanlaşmışlardır. Bu dönemde Kazakistan'da Jezkazgan maden ocaklarında büyük miktarlarda maden elde edilmiştir (Okladnikov, 2014: 125).

Ayrıca Tunç Çağı'nın sonunu ifade eden Karasuk kültüründe özellikle demirin yaygın olarak kullanılması, bozkır topluluklarında önemli sosyoekonomik değişikliklere neden olmuştur. Öyle ki demirin hem cevher hem de meteorik olarak doğada bol miktarda bulunması ve tunca nazaran daha kolay işlenmesi alet ve silah yapımında tuncun yerini almasında etkili olmuştur. Dolayısıyla maden yataklarının ele geçirilmesi ve bu yataklardan elde edilen madenlerin silah araç ve gereçlerinde kullanılması; M.Ö. 1. Binin başından itibaren bu kaynaklara sahip olmayan topluluklarla bu kaynaklara sahip olanlar arasında şiddetli rekabete neden olmuştur. Bu mücadeleyi, yukarıda da değinildiği üzere, insan ve hayvan sayısındaki artış ile birlikte iklim değişikliği tetiklemiş olmalıdır.

Bozkır topluluklarının başarılarının nedenlerinden birisi hiç şüphe yok ki silah araç ve gereç yapma hususundaki uzmanlaşmalarıdır. Bu anlamda atın hızından azami ölçüde istifade etmek suretiyle uzaktan savaş taktiğini başarıyla icra eden bozkır toplulukları için ok, yay ve kılıç ilk sırayı almıştır. Bu nedenle onlar; göç ettikleri bölgelerin göçebe yaşama kaynaklık edecek seviyede mekânsal kaynakları ile birlikte maden yataklarına sahip olmasını da göz önüne bulundurmışlardır. Nitekim onlara ait arkeolojik kalıntılar, bu tür yaşam

alanlarına ve maden yataklarına yakın yerlerde bulunmuştur. Öyle anlaşılıyor ki mekânsal çevre içerisinde; ovalar, dağlar, ormanlar ve akarsu kaynakları ile birlikte maden yatakları da önemli olmuştur. Böylece M.Ö. 1. Binin başlarından itibaren Altaylara özgü bozkır kültürü kendine özgü bir karakter kazanmış ve bu durum siyasi anlamda da kendini göstermiştir. Kültürel anlamda ise Çin'den Doğu Avrupa'ya kadar uzanan coğrafyada hayvan üslubu adı verilen ortak bir kültür ve sanat kalıbı ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Batı merkezli tarih anlayışının oluşturduğu kültürel algının aksine, konar-göçer ve yerleşik kavramları gelişmişlik seviyesini gösteren birer ifade olmayıp, medeniyetin özgün biçimlerini temsil etmektedirler. Gelişim ise farklı yaşam şartlarına göre izafi bir anlam taşımaktadır.

Nitekim Türklere atfedilen ilk kültürel kalıntılar, onların konar-göçer yaşam tarzından önce yerleşik tarımcı olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla Orta Asya bozkır iklim ve coğrafyasının ekonomik kaynaklarına göre şekillenen bu özgün gelişim süreci, insanlığa dair medeniyetin tarım yapmayla birlikte başladığı yönündeki batı merkezli anlayışın genellenemeyeceğini göstermektedir. Öyleyse medeniyete dair faaliyet biçimleri, çeşitli toplulukların iç ahenkleri ile uyularak gelişebilmekte, kültürlerin sosyoekonomik gerçeklerine uyum sağladığı ölçüde gerçeklik kazanmaktadır.

Bu anlamda denilebilir ki konar-göçer ya da atlı göçebelerin kültür seviyeleri de tıpkı yerleşikler gibi durağan olmayan, özgün bir gelişim sürecinden geçmiştir. Bu özgünlüğe dair yaşam tarzı, tarımla uğraşan yerleşikler gibi, üretime dayalı ekonomik faaliyetleri zorunlu kılmıştır. Ayrıca konar-göçerlik kavramı durağan olmayan bir gelişim süreci içerisinde zamana ve mekâna göre çeşitlilik göstermiştir.

Öte yandan insanlık tarihinde Tunç Çağı'yla başlayan ve Demir Çağı'yla yoğunlaşan, toplulukların sahip olmadıkları ekonomik kaynaklara ulaşma ya da bu kaynakların hâlihazırda nîmetlerine kolayca ulaşma isteklerinden kaynaklanan, gelişmiş merkezlere doğru göç hareketleri olmuştur. Ancak ekonomik olanaklar başta olmak üzere, çeşitli nedenlerle bozkır coğrafyasına gelen unsurların yeni bir kültür ortaya koymaktan ziyade, Altay merkezli bozkır kültürüne uymaya mecbur oldukları görülmektedir.

Nitekim karşılaştırmalı değerlendirmeler, bozkır coğrafyasında nüfus hareketliliğinin yaşanmaya başladığı Tunç ve Demir çağına denk gelen

Andronovo ve Karasuk kültürleri arasında güçlü kültürel bağların olduğunu göstermektedir. Bu bağ, Altay merkezli ana kültür kalıbı çerçevesinde değerlendirildiğinde, batıdan Avrupalı doğudan ise Mongoloid kökenli bazı muhtemel nüfus hareketlerinin Türk bozkır kültüründe bir değişmeye ve kopmaya neden olmadığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte Türk bozkır coğrafyasında nüfusta meydana gelen yüksek artış, metal işleme alanındaki gelişmeyi de teşvik ederek atlı göçebe yaşam tarzının yaygınlaşmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca ihtiyaç fazlası üretimi bölge dışına satma ihtiyacı, uzun mesafeli ticari faaliyetlerin hacmini artırmıştır. Bu anlamda M.Ö. 2. Bin boyunca doğu ve batı arasında devam eden Büyük Bronz Yolu üzerinde yürütülen ticari faaliyetler, doğu ve batı arasındaki kültürel bir bağın göstergesi durumundadır.

Kaynakça

Ahmetbeyoğlu, A. (2001). *Avrupa Hun İmparatorluğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Chugunov, K., Parzinger H. and Nagler A. (2004). "Chronology and Cultural Affinity of the Kurgan Arzhan-2 Complex According to Archaeological Data". E.M. Scott, A. Y. Alekseev and G. Zeitseva (Eds.). *Impact of the Environment on Human Migration in Eurasia. IV Earth and Environmental Sciences*. USA: NATO Science Series, 42, 1-8.

Czegledy, K. (1998). *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri*. (Çev.: E. Çoban). İstanbul.

Danino, M. (2016). "Aryans and the Indus Civilization: Archaeological, Skeletal, and Molecular Evidence". G. R. Schug-S.R. Walimbe (Ed). *A Companion to South Asia in the Past*. West Sussex, 205-224.

Deer, J. (1954). "İstep Kültürü". *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XII (1-2), 159-176.

Doğan, İ. (2007). "Macar Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Türk Etkisi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47 (2), 1-12.

Dzhurakulov, M. D. and Avanesova, N. A. (1983). *Istoriografiya Epokhi Bronzy Sredney Azii*. Samarkand.

Eroğlu, E. (2014). *"Bozkır Kavimlerinde İktisadi ve Mesleki Yapı"*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

Findley, C. V. (2006). *Dünya Tarihinde Türkler*. (Çev.: Ayşen Anadol). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Gömeç, S. Y. (2016). "Türk Kültüründe At". Hasan Bahar vd. (Ed). *Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Konya, 819-834.

Gumilëv, L. N. (2011). *Eski Türkler*. (Çev.: Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Ivanov V. A. and Protsenko A. S. (2007). "Pogrebalnyy Obryad kak Indikator Geneticheskoy Preyemstvennosti Kultur Epokhi Rannego Zheleznogo Veka Prikamya i Preduralya". *Arkheologiya Yevraziyskih Stepey*. Kazan, 1 (1), 117-129.

Kafesoğlu, İ. (2014). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul : Ötüken Neşriyat.

Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya*. (Çev.: Ömer Suveren). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Kiryuşin, Y. F. (2015). *Andronovskaya Kultura na Altaye (Po Materialam Pogrebalnih Kompleksov)*. Barnaul.

Lattimore, O. (1962). *Inner Asian Frontiers of China*. Boston: Beacon Press.

Legrand, S. (2006). "The Emergence of the Scythians: Bronze Age to Iron Age in South Siberia". *Antiquity* 80 (310), 843-859.

Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. (Çev.: S. Karatay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Marsadolov, L. S. (2002). "Milattan Önce IX-VII Yüzyıllarda Sayan-Altay Göçebeleri". S. Koca vd. (Ed). (Çev.: A. Yılmaz). *Türkler*. Ankara: Semih Ofset, Cilt 1, 526-532.

Masson, V. M. (1992). "The Decline of the Bronze Age Civilization and Movements of the Tribes". *History of Civilizations of Central Asia: The Dawn of Civilization. Earliest Times to 700 B.C., Volume 1*, 337-356.

Mei, J. (2003). "Cultural Interaction Between China and Central Asia During the Bronze Age". *Proceedings of the British Academy*, Volume 121, 1-39.

Miller, N. F. (1999). "Agricultural Development in Western Central Asia in the Chalcolithic and Bronze Ages". *Vegetation History and Archaeobotany*, 8 (1-2), 13-19.

Okladnikov, A. P. (2014). "Tarihin Şafağında İç Asya". (Der.: Denis Sinor). (Çev.: Alaeddin Şenel). *Erken İç Asya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 61-140.

Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 4.

Ögel, B. (2014). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Rásonyi, L. (2017). *Doğu Avrupa'da Türklük*. (Haz.: Yusuf Gedikli). İstanbul: Selenge Yayınları.

Rusya Bilimler Akademisi. 2019. Güney ve Orta Asya Tarihinde Antik DNA Araştırması. <https://archaeology.nsc.ru/issledovaniya-drevnej-dnk-otkryli-novye-stranitsy-v-istorii-yuzhnoj-i-tsentralnoj-azii/> (07.07.2021).

Schmidt, K. (2011). "Göbekli Tepe Kazısı 2010 Yılı Raporu". *Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 33. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Malatya, 23-28 Mayıs, Cilt 3, 319-340.

Spengler, R. N. and Willcox, G. (2013). "Archaeobotanical Results from Sarazm, Tajikistan, an Early Bronze Age Village on the Edge: Agriculture and Exchange". *Journal of Environmental Archaeology*, 10 (3), 211-221.

Spengler, R. N., Chang, C. and Tourtellotte P. A. (2013). "Agricultural Production in the Central Asian mountains: Tuzusai, Kazakhstan (410-150 BC)". *Journal of Field Archaeology*, 38 (1), 68-85.

----- *Strategikon*. (2010). (Haz.: George T. Dennis). (Çev.: Volkan Atmaca). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Şen, S. (2008). "Eski Türklerde Maden İşçiliğine Bir Bakış". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 162-172.

Şenol, M. (2018). "Bir Macar Kroniği Chronica Hungarorum'daki Türk Kültür Öğeleri". *9.Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 291-297.

Tairov, A.D. (2016). "Ranniy Zheleznyy Vek Lesostepnoy Zonu Yuzhnogo Zauralya". S. G. Botalov (Ed). *Arkheologiya Yuzhnogo Urala. Les. Lesostep. Uralskiy Filial Instituta Istorii i Arkheologii Yuzhno-Uralskiy Gosudarstvenniy Universitet, Chelyabinsk*, 16-30.

Vaganov, Ivan. 2015. Slavlar ve Aryanlar Arasındaki İlişki. <https://www.4vsar.ru/articles/kolokol-rossii/65455.html> (13.07.2021).

Witzel, M. (2019). "Early 'Aryans' and their Neighbors outside and inside India". *Indian Academy of Sciences*, 44 (3), 1-10.